

2017 | 3

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

■ A TARTALOMBÓL

- *BOLLÓK ÁDÁM–B.SZABÓ JÁNOS*
A DE ADMINISTRANDO IMPERIO KAZÁR
FORRÁSAI ÉS A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS
- *PÁLOSFALVI TAMÁS*
MENNYI IDEIG TARTOTT NÁNDORFEHÉRVÁR
ELSŐ OSTROMA?
- *MARTÍ TIBOR*
OKLEVELEK ARAGÓNIAI BEATRIX
HAGYATÉKÁBÓL
- *LÁSZLÓ ANDOR*
ILLÉSHÁZY ISTVÁN CSATLAKOZÁSA
BOCSKAIHOZ
- *TÓTH ÁRPÁD*
A REFORMKORI PESTI EGYESÜLETEK
MINT A NYUGATI MINTÁK KÖVETŐI
- *VESZPRÉMY LÁSZLÓ BERNÁT*
BANGHA BÉLA A ZSIDÓKÉRDÉS
ÚTVESZTŐIBEN
- *KECSKÉS D. GUSZTÁV*
AZ ENSZ MENEKÜLTÜGYI FŐBIZTOSSÁGA
ÉS A KÁDÁR-KORMÁNY

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZEZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LIX. ÉVFOLYAM, 2017. 3. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),
BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,
GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,
OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ,
SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

- Bollók Ádám–B. Szabó János: Hogyan tünt el a *De administrando imperio* 38. fejezetének kazár forrásaira vonatkozó feltevés a magyar történetírásból? Historiográfiai esettanulmány 347
- László Andor: Illésházy István csatlakozása Bocskaihoz (1605) 379
- Tóth Árpád: „Majmolás” vagy civilizációs fölzárkózás?
A reformkori pesti egyesületek mint a nyugati minták követői 399

VITA

- Pálosfalvi Tamás: Mennyi ideig tartott Nándorfehérvár első ostroma?
Gondolatok egy „páratlanul rosszul ismert” esemény kapcsán 417

MŰHELY

- Veszprémy László Bernát: Egy avított jezsuita antijudaista.
Bangha Béla SJ a zsidókérdés útvesztőiben 439
- Kecskés D. Gusztáv: Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága és a Kádár-kormány közti kapcsolat az 1956-os magyar menekültválság idején 463

DOKUMENTUM

- Martí Tibor: Oklevelek Aragóniai Beatrix hagyatékából.
Magyar vonatkozású források a spanyol katonai lovagrendek iratanyagában 491

PÁLOSFALVI TAMÁS

Mennyi ideig tartott Nándorfehérvár első ostroma?

Gondolatok egy „páratlanul rosszul ismert”
esemény kapcsán

Közkeletű vélekedés szerint Nándorfehérvár 1440. évi ostroma az oszmán–magyar háborúk minden bizonnyal leghosszabb megszakítatlan katonai eseménye volt a maga nemében hat, esetleg hét hónapos időtartamával. Az ostrom tartamának meghatározására látszólag kitűnően informált kortárs vagy közel kortárs tudósítások állnak rendelkezésünkre: bizánci, lengyel és magyar krónikások is, vélhetően legalább részben egymástól függetlenül, azt állítják, hogy II. Murád szultán 1440-ben a teljes hadműveleti szezont Nándorfehérvár ostromával töltötte. A krónikások információit annak ellenére is csaknem általános bizalom övezi, hogy nyilvánvalóan ellentmondanak a kortárs oszmán hadviselés általános logikájának, és némiképpen a józan észnek is.¹ Miért próbálkozott volna Murád szultán fél éven keresztül Nándorfehérvár elfoglalásával mindössze egy esztendővel azután, hogy hódoltatta Szerbiát, és Szendrő megszerzésével Nándorfehérvárhoz fogható stratégiai jelentőségű támaszpontra tett szert a Duna partján? Hogyan lehetséges, hogy az állítólag teljesen körülrzárt várat fél év alatt sem sikerült kiéheztetni, annak ellenére, hogy felmentő seregek még a szervezéséről sem tudunk? Miképpen sikerült egy legalább 3000 és 5000 fő közé becsült védősereg² ellátása hat hónapon keresztül úgy, hogy közben utánpótlás nem jutott a várba? És miképpen sikerült egy legalább 34 000 főre becsült ostromló sereg, ami korabeli szinten még mindig elképzelhetetlenül magas létszámmal tűnik, táborban tartása áprilistól októberig?³ Bár korábbi véleményem, mely sze-

1 A forrásokra és az irodalomra ld. *Szabó Pál: 1440 – Nándorfehérvár első oszmán-török ostroma és előzményei*. Areión, Szeged, 2015. passim. Vö. még *Konstantin Jireček: Geschichte der Serben*. II. (1371–1537). F. A. Perthes, Gotha, 1918. 176.; *Franz Babinger: Mehmed the Conqueror and his Time*. Translated from the German by Ralph Manheim. Ed. by William C. Hickman. University Press, Princeton, 1992. 18.; *Ágoston Gábor: A Nándorfehérvárhoz vezető út: Magyarország, a balkáni oszmán terjeszkedés és a nándorfehérvári győzelem*. In: *Uő: Európa és az oszmán hódítás*. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Bp., 2014. 269.; *Kubinyi András: A nándorfehérvári diadal. Kérdések és következmények*. In: *Uő: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete*. Zrínyi, Bp., 2007. 12.; *Jovanka Kalić-Mijušković: Beograd u srednjem veku*. Srpska Književna Zadruga, Beograd, 1967. 110–114.; *Momčilo Spremić: Despot Đurađ Branković i njegovo doba*. Srpska Književna Zadruga, Beograd, 1994. 236–237. (nagy részt az előbbi nyomán).

2 *Szabó P.: i. m.* (1. jz.) 152.

3 Szabó Pál (i. m. [1. jz.] 153.) csak az ostromlók létszámát becsüli ennyire, ehhez még hozzáveszi a Magyarország déli vidékein portyázó csapatokat is. Érdemes megjegyezni, hogy a tizenhat évvel későbbi ostrom során Brankovics György szerb despota már július 13-án súlyos ellátási zavarokról

rint az 1440. évi ostrom hadtörténetünk „páratlanul rosszul ismert fejezete”,⁴ az eltelt időben sem változott, mégis indokoltnak láttam ismét megvizsgálni a kérdést, egyrészt mert korábbi munkámban bizonyos mértékben magam is áldozatul estem a krónikás beszámolók torzító hatásának, másrészt mert egy közelmúltban megjelent könyv ismét a tények látszatával ruházott fel bizonyos képtelenségeket.⁵

Az oszmán hódítók „természetfeletti” képességeinek legendája, amely a középkori krónikások (több) százezernyi oszmán harcosról szóló tudósításaiban köszön vissza,⁶ annak ellenére szívósan tartja magát a köztudatban, és bizonyos mértékben még a (nem oszmanista) szakemberek körében is, hogy időközben a korabeli oszmán hadviselésről való ismereteink sokkal pontosabbakká váltak.⁷ „Az oszmán hadsereg működését befolyásoló általános korlátozó tényezőkről gyakran megfélemedeznek vagy tudomást sem vesznek az olyan elbeszélések, amelyek az (oszmán) állam létének értelmét a világhatalmi törekvésekkel azonosítják.”⁸ Így aztán gond nélkül írnak szakemberek is néhány nap vagy hét alatt földig rombolt várfalakról annak ellenére, hogy „a nehezebb ostromágyúkat csaknem a céljuknál magasabbra kellett helyezni annak érdekében, hogy értékelhető károkat tudjanak okozni. Az optimális pozíció eléréséhez hetekig tartó gondos előkészületekre volt szükség, és még a legalaposabb előkészületek mellett is gyakori volt a kudarc” – még a 17. században is!⁹

A legfontosabb és közismert korlátozó tényezőt, különösen a 17. század előtt, „amikor a timarióta lovasság tette ki az (oszmán) hadsereg zömét”, a ciklikusan változó évszakok jelentették. A hadjárati szezont a fű sarjadása jelölte ki, a végét pedig a tél beállta, „amikor az élelem és takarmány nemcsak kevesebb, de nagyon drága is lett”. A 16. század végéig terjedő időszakban az oszmán hadseregben belül a lovasság aránya háromszorosan vagy négyszeresen haladta meg a gyalogságét; ez pedig azt jelentette, hogy „a teljes potenciális haderő jelentősebb részének mozgósítása és harcrendbe állítása szorosan függött a lovak számára szükséges takarmány elérhetőségétől”. Ennek megfelelően április vége (a keresztény számításban Szent György napja) és október vége (Szent Demeter ünnepe) kényszerítő jelleggel jelölte ki a hadműveleti szezont kezdetét és végét: „a kora május és késő október között rendelkezésre álló mintegy 180 napon túl még a viszonylag fejlett hadtáppal rendelkező oszmánok sem voltak képesek táborban tartani fegyveres erőiket (és a lovaikat).”

tudósított az oszmán táborban. A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526. Szerk. Thallóczy Lajos–Áldásy Antal. MTA, Bp., 1907. (= Szerbia) 206.

4 Pálosfalvi Tamás: Nikápolytól Mohácsig 1396–1526. Zrínyi, Bp., 2005. 67.

5 Vö. Szabó P.: i. m. (1. jz.) passim.

6 Vö. éppen Nándorfehérvár 1440. évi ostroma vonatkozásában Thuróczy János adatát a 17 ezer oszmán harcosról, akik állítólag a várfalak alá ásott hatalmas akna berobbanásakor veszték oda. *Iohannes de Thurocz: Chronica Hungarorum*. I. Textus. Ed. Elisabeth Galántai–Julius Kristó. Akadémiai, Bp., 1985. 243.

7 Vö. pl. Pál Fodor: Ottoman warfare, 1300–1453. In: *The Cambridge History of Turkey*. I. Byzantium to Turkey, 1071–1453. Ed. Kate Fleet. Cambridge University Press, 2009. 192–226.

8 *Rhoads Murphey: Ottoman Warfare, 1500–1700*. UCL Press, London, 1999. 13.

9 Uo. 14.

„Az első hadbahívó parancs a tavaszi napfordulóhoz igazodott [...], de a csapatok hagyományosan április végéig várakozási időt kaptak, mielőtt tényleges szolgálatra kellett jelentkezniük. Ezt a haladékot azonban arra a létfontosságú feladatra kellett használniuk, hogy lovaikat feltáplálják a vitaminban gazdag tavaszi legelőkön. Ha a körülmények indokolták, a hadsereg frontra indulását előrehozhatták március közepére, vagy elhalaszthatták májusra, de előbbi esetben ez csupán annyit jelentett, hogy a várakozási időt elhalasztották egy következő állomásra, amely jobban megfelelt a hadsereg állatállományának legeltetésére.”¹⁰

Mindezt figyelembe véve az általában feltételezett április végi ostromkezdet azt jelentené, hogy az oszmánok rögtön a tavasz beköszöntével megindultak, a fű sarjadását meg sem várva, és az előző évben hódoltatott szerb területeket használták lovaik feltáplálására, miközben nem tudhatták, milyen ellenállásra kell számítaniuk magyar részről (ne feledjük, hogy Brankovics György szerb despota, hatalmas magyarországi birtokok ura, ekkor még Budán tartózkodik) – ami kevéssé valószínű. Ugyanennyire valószínűtlen, hogy a Drinápoly és Nándorfehérvár közötti több mint hétszáz kilométeres távolságot ilyen gyorsan megtették volna az oszmánok, különös tekintettel arra, hogy az ázsiai csapatokat is meg kellett várni. A Drinápolyból Szófia és Niš érintésével Nándorfehérvárra vezető út megtételére a legkevesebb ötven napot számolva¹¹ is május dereka a legkorábbi idő, amikor a oszmánok megérkeztek volna a várhoz – de ez a kalkuláció is figyelmen kívül hagyja a fentebb ismertetett korlátozó tényezőket. Nem is tudunk róla, hogy ilyen korai időpontban kezdtek volna számottevő hadműveletekbe ennyire északon. Szendrő ostroma (1439) nyár derekán kezdődött, ahogy Nándorfehérvár későbbi ostromai (1456, 1521) és Jajca ostroma (1464) is.

A problémával az 1440. évi ostrom monográfiája is tisztában volt, és áthidalására egy „kétfázisú” mozgósítás feltételezésével operált. Arra természetesen van példa magyar célpontok elleni támadásnál is, hogy a ruméliai seregest megelőzte az anatóliai csapatokat, de a fáziskülönbség sohasem volt több néhány napnál.¹² Így, jobb híján, maradnak Evrenosz fia Ali bég akindzsi harcosai mint potenciális „tavaszi” ostromlók, akiket immár kora nyáron követtek volna a reguláris oszmán csapatok.¹³ A hipotézis azonban olyan ingatag alapokon áll, hogy akár különösebb vizsgálat nélkül is nyugodtan elvethetnénk. Azt, hogy irreguláris, önkéntes alapon szerveződött rablócsapatok nagyon korai időpontban is intézhettek támadást keresztény területek ellen, minden kétséget kizáróan mutatja Mezyd bég 1442. márciusi erdélyi betörése. Ez azonban a legfeljebb is csupán két hétig tartott, és reguláris ostromra még

10 Uo. 20–21., innen az idézetek is.

11 *Perjés Géza*: Mohács. Magvető, Bp., 1979. 64.

12 Vö. például az oszmán sereg felvonulását a mohácsi hadjáratra: Szulejmán szultán naplója. In: Mohács emlékezete. A mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források. A csatahely régészeti feltárásának eredményei. Szerk. Katona Tamás. Magyar Helikon, Bp., 1987. 168–171.

13 *Szabó P.*: i. m. (1. jz.) 148.

csak kísérletet sem tettek a támadók.¹⁴ Nagyobb arányú, több területet érintő és reguláris csapatokat is mozgósító támadások azonban ugyanúgy nem indultak tavasszal, mint ahogy nagyszabású ostromok sem (vö. 1438). Ennélfogva teljes bizonyossággal kizárhatjuk, hogy az Ali bég rendelkezésére álló, legfeljebb néhány ezer főre rúgó határvidéki lovasság alkalmas lett volna egy olyan vár körülzárására és ostromára, mint Nándorfehérvár. Megjegyzendő egyébként, hogy a bizánci történetíró, Khalkokondülész vonatkozó elbeszélése, amelyen a „kétfázisú” mozgósítás és ostrom hipotézise végső soron alapul, egyáltalán nem támogatja Ali bég „önálló”, a szultáni seregtől független ostromtevékenységének feltevését.¹⁵

Nem véletlen ezek után, hogy már korábban is akadtak történészek, akik kétségbe vonták az ostrom féléves időtartamát. Szakály Ferenc, a török–magyar küzdelmek 1526 előtti fejezetéről írott összefoglaló tanulmányában három hónapos ostromról írt,¹⁶ és hasonlóan vélekedett Rázsó Gyula is, aki a *Magyarország hadtörténete* első kötetében 1440 „tavaszától” július végéig számította az ostromot, amikor is a szultán seregével „elvonult a vár alól Macedóniába”.¹⁷ Egy korábbi munkájában egyenesen azt állította, hogy az ostrom nem is kezdődhetett június vége–július eleje előtt.¹⁸ Három hónapos ostromról írtam magam is,¹⁹ mások óvatosan „több hónapról”.²⁰ Legutóbb pedig egy amerikai hadtörténész, John Jefferson, helyesen azonosítva az egész problémakör minden bizonnyal legfontosabb forrását, „két vagy három” hónapra szorította le azt az időtartamot, amelyet az oszmán sereg feltehetően Nándorfehérvár ostromával töltött.²¹ Bár a forrás tartalmát kimerítően ismertette

14 Mezdí hadjáratára legújabbán ld. *John Jefferson: The Holy Wars of King Wladislas and Sultan Murad. The Ottoman–Christian Conflict from 1438–1444.* Brill, Leiden–Boston, 2012. 281–286.

15 *Baán István: A XIV–XVI. századi magyar történelem bizánci és kora újkori görög nyelvű forrásai.* Balassi–Bizantinológiai Intézet Alapítvány, Bp., 2013. 220–221. Vö. *Laonikos Chalkokondyles: The Histories. I.* Translated by Anthony Kaldellis. Harvard University Press, 2014. 409–411. – A bizánci történetíró szövegét a legnagyobb jóindulattal sem lehet úgy értelmezni, hogy Ali bég mintegy két hónapig egyedül ostromolta volna a várat. Khalkokondülész egyébként, ahogy minden bizonnyal a többi krónika is, nagy valószínűség szerint keveri az 1440-es ostrom eseményeit a tizenhat évvel későbbi ostrom eseményeivel, amikor például a leomló falak nyomán beözönlő janicsárokról ír, akik a város több vagy nagyobb részét elfoglalták volna, mielőtt a védők viaszszorították őket.

16 *Szakály Ferenc: A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1361–1526).* In: *Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulójára alkalmából.* Szerk. Ruzsás Lajos–Szakály Ferenc. Akadémiai, Bp., 1986. 31.

17 *Rázsó Gyula: A magyar feudális hadsereg fénykora.* In: *Magyarország hadtörténete két kötetben.* Főszerk. Liptai Ervin. Zrínyi, Bp. 1985. – Ugyanő azonban egy másik írásában áprilistól augusztusig számította az ostromot. *Uő: Katonai reformok a 15. században.* In: *A magyar hadtörténelem évszázadai.* Szerk. Király Béla–Veszprémy László. Zrínyi, Bp., 2003. 45.

18 *Uő: A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély (1393–1437).* *Hadtörténelmi Közlemények* 20. (1973) 3. sz. 410.

19 *Pálosfalvi T.:* i. m. (4. jz.) 67.

20 *Engel Pál: Szent István birodalma. História–MTA Történettudományi Intézet, Bp., 2001. 235.; Elekes Lajos: Hunyadi. Akadémiai, Bp., 1952. 133. – Meglepő módon a józan ítélőképességét ekkorra már sutba vágó Elekes volt az egyetlen, aki „többhetes, sőt állítólag többhónapos” ostromról írt, így – meglehetősen pusztán véletlenségből – a legközelebb jutott a vélhetően valóságos ostromidőhöz.*

21 *Jefferson, J.:* i. m. (14. jz.) 240–241., 20. jegyz.

mind maga Jefferson, mind a vele vitába szálló Szabó Pál, mégis szükséges röviden kitérni rá, mert alábbi fejtegetéseim egyik alapját képezi.

A szóban forgó dokumentum egy levél, amelyet egy ismeretlen lengyel kortárs, megalapozott vélemény szerint maga a későbbi krónikás Jan Długosz írt Budáról.²² A levél datálatlan, ám a benne elbeszélte események alapján nem kelhetett 1440. június végénél később. A legfontosabb kapaszkodó Győr ostromának és Erzsébet királyné Pozsonyba menekülésének elbeszélése, ami után a levél írója arról számol be, hogy az elfogott Cillei Ulrik grófot a Győrnél foglyul ejtett többi előkelővel együtt „a mai napon” (*die hodierna*) vezette (Tallóci) Matkó bán „erre a helyre” (*in locum huc*), ami – tekintve a király tartózkodási helyét – nem lehet más, mint Buda. Tekintettel arra, hogy Cillei és társai június 21-én estek fogságba, és 26-án már Ulászló színe előtt álltak (*omnes nostro conspectui sunt presentati*), a levél e napnál későbbre nem, legvalószínűbben éppen június 26-ra vagy a megelőző napra datálható.²³

A dolog jelentősége természetesen nem Cillei fogságában áll, hanem abban, amit a levélíró Nándorfehérvárról ír. „Az elmúlt napokban” (*hiis diebus*) nagy török sereg vette ostrom alá Nándorfehérvárt, és „minden emberi leleménnyel” (*omnia humana ingenia*) törekedett annak elfoglalására. Végül egy napon rohamot intéztek a vár ellen, mégpedig nemcsak szárazföldön, hanem a folyókon lévő gályákról is, „a mieink” (*nostrae [...] gentes*) azonban olyan keményen védekeztek, hogy a föld felől támadók közül „sokat megöltek, másokat megsebesítettek, a többieket pedig megfutamtították”. A folyón támadó egyik gályát a rajta lévő katonákkal együtt elfogták és bevontatták a várba, míg egy másik gályát ágyúgolyóval találták el, és legénységével „megitatták a halál vizét”. „Így a barbárok, ily jelentős vereséget szenvedve, az ostromtól és a királyságból elvonultak” (*Sic barbari illi tam notabili strage recepta ab obsidione et de regno recesserunt*). A királyhoz ugyanakkor hírek jöttek arról, hogy a török szultán „nagy sereget készít” (*magnum parat exercitum*) az ország lerohanására, ezért Ulászló követet küldött Murádkhoz, kérve, hogy ne támadja meg az ő földjét és királyságát, hanem „mint fogadott fiával” (*tamquam cum adoptivo filio*) éljen vele békében.

A levél szavainál világosabban aligha lehetne jelezni az ostrom végét, Szabó Pál mégis kétségbe vonja annak igazságát – hivatkozva a krónikások hat, illetve hét hónapról szóló híreire, na meg arra, hogy a reguláris szultáni csapatok nem is érkezhettek korábban Nándorfehérvár alá. Következésképpen a megelőző két hónapban „az Ali vezette akindzsik” egyedül ostromolták volna a várat, kétségtelenül ágyúkkal, hajókkal, rohamra alkalmas gyalogsággal ellátva, néhány ezer fővel elszigetelve és sakkban tartva egy állítólag 3000–5000 fős védősereget, és ők voltak azok a barbárok, akik kitarodtak az országból, hogy aztán a következő négy hónapban immár maga Murád szultán vegye át az ügyek irányítását, és folytassa a végül sikertelen ostromot, egyebek mellett „az óriás akna” ásásával, amelynek berobbantása végül

22 Codex epistolaris saeculi decimi quinti. II. 1382–1445 (Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia XII.). Ed. Anatol Lewicki. Academia Literarum Cracoviensis, Cracoviae, 1891. (= Codex epistolaris) 416–421.

23 Codex epistolaris 421.

megpecsételte a vállalkozás sorsát – anélkül, hogy ennek bármi nyoma maradt volna az eseményekkel egy időben keletkezett forrásokban, ami önmagában is meglehetősen furcsa.

Azt, hogy az ostrom 1440 áprilisában kezdődött, kizárólag a hat, illetve hét hónapos ostromidőből szokás következtetni, utóbbi elfogadása pedig alapvetően a bizánci Dukasz és a lengyel Długosz elbeszélésén alapul – nagyon valószínű ugyanis, hogy Thuróczy már a lengyel krónikás adataival kombinált, Bonfini pedig, szokása szerint, elődje szövegét variálta tovább. Ami Dukaszt illeti, ő *expressis verbis* azt állítja, hogy Murád hat hónapig tartotta körülzárva Nándorfehérvárt, és az ostrom kora tavasszal kezdődött.²⁴ Dukaszt jól informált, általában megbízható történetírónak tekintik, aki ráadásul a minket érdeklő eseménytől időben nem is távol, az 1450-es években írta krónikáját.²⁵ Bár magyar vonatkozásban vannak jelentős tévedései, az események menetét valóban helyesen rekonstruálja. Ugyanakkor, jóllehet bizonyos történésekről szemtanúktól is szerzett értesüléseket, életét az oszmán–magyar fronttól messze élte le, így információit hiba volna minden kritika nélkül elfogadni – különösen abban az esetben, ha minden más, amit az ostromról tudunk vagy alappal feltételezünk, kereken ellentmond azoknak. Egy lehetséges magyarázatra mindazonáltal a tanulmány végén még kísérletet teszek.

A bizánci krónikással szemben lengyel kollégája azért érdemel nagyobb figyelmet, mert ő nemcsak kortársa volt az eseményeknek, hanem majdnem közvetlen „fűtanúja” is, amennyiben az ostrom időpontjában nagy valószínűséggel Budán tartózkodott. Éppen az eseményekhez való relatív közelsége miatt szokás az ő elbeszélésének a többi narratív forráshoz képest nagyobb hitelt tulajdonítani,²⁶ jóllehet a lengyel krónikás verziója sem mentes az értelmezési nehézségektől.

Długosz szerint Ulászló király a székesfehérvári koronázás (július 17.) után 1440. július 23-án érkezett vissza Budára, és ott is töltötte az egész nyarat és őszt (*totam aestatem et autumnum*), az ország ügyeit intézve. Alkalmassint azonban, írja a krónikás, a kormányzás fáradalmait a Csepel-szigeten vadászatva pihente ki (*ad insulam Czepel pro alleviatione laborum et taediorum suorum ad venationes discedebat*).²⁷ Tekintettel arra, hogy a király oklevelei 1440 végéig Budán keltek, nincs módunkban meghatározni a vadászatok pontos idejét, mert egy ilyen kirándulásra bármikor sor kerülhetett anélkül, hogy az nyomot hagyott volna az uralkodói oklevelezésben. Az ugyanakkor figyelemre méltó, hogy miközben az „ország kapuja” állítólag élet-halál harcát vívta, Ulászló király nem tudta szerét ejteni annak, hogy a Csepel-szigetnél közelebb menjen az ostromlott várhoz, még a koronázás után sem.

Ennél fontosabb, hogy Długosz elbeszélése nem alkalmas arra, hogy bármilyen kronológiai fogózkodóként szolgáljon. Mint az ostrom monográfusa írja,

24 *Baán I.*: i. m. (15. jz.) 348.

25 Uo. 329–330.

26 *Jefferson, J.*: i. m. (14. jz.) 243.

27 *Ioannis Dlugossii seu Longini canonici Cracoviensis Historiae Polonicae Libri XII. Tomus IV. Libri XI. XII. Cura et impensis Alexandri Przewdziecki. Ex typographia ephemeridum „Czas”, Cracoviae, 1876. (= Długosz) 651.*

„Ulászló [...] Budára érkezésekor a török ostrom már három hónapja folyt” – vagyis legkésőbb április második felében kezdődött.²⁸ A lengyel krónikás szövegéből azonban ez nem következik. Mit is mond pontosan Długosz? Mivel a törökök szultánja ostrom alá vette Nándorfehérvárt, „és az ostromot már három hónapon át folytatta”, Ulászló követet küldött Murádhhoz, felszólítva, hogy miután ő (Ulászló) birtokba vette a Magyar Királyságot, hagyjon fel a vár ostromával. E követséget nem azért küldte a szultánhoz, mert félt a vár elvesztésétől, hanem hogy kikémlélje Murád szándékait (*ut animum Caesaris Turcorum, qualis erga se esset, experiretur*) – meglepő hozzáállás egy állítólag három hónapja ostromlott vár esetében. E három hónap azonban távolról sem a király budai bevonulásához képest számítódik, hanem nyári és őszi budai tartózkodásához, vagyis inkább annak bármelyik tetszőleges pontjához viszonyítva – az erről szóló beszámolóhoz kapcsolódik ugyanis *közvetlenül* a háromhavi ostrom említése. Mint látni fogjuk, a három hónap se így, se úgy nem stimmel egyébként, de azért szögezzük le, hogy Długosz krónikájából nem következik az áprilisi ostromkezdet.²⁹

A lengyel krónikás munkájával azonban ennél nagyobb probléma is van. Mint láttuk, Długosz szerint Ulászló Budára való visszaérkezése után, legkorábban tehát július végén küldte követét, Piotr Łęczyckit³⁰ Murád szultánhoz, kérve őt az ostrom abbahagyására. Őt a szultán válasz nélkül Szendrő várába zárta, és további három hónapig ostromolta Nándorfehérvárt, „azt gondolva, hogy ilyen kedvező lehetősége annak meghódítására a továbbiakban nem lesz” (*ratus sibi tempus ita opportunum pro illius conquisitione de caetero defuturum*). A követséget megelőző és követő három-három hónap adja ki voltaképpen azt a hathavi ostromidőt, amellyel aztán maga Długosz és az őt követő történészek is számolnak.³¹ Ugyanez a követ szerepel ugyanakkor a június 26. körül írott levélben is,³² következképpen, hacsak nem tételezzük fel, hogy ugyanaz a személy rövid időn belül kétszer is útra kelt a szultánhoz, már június 26. előtt el kellett indulnia – vagyis még a koronázást megelőzően. Mégpedig jóval június 26. előtt, mert időközben két újabb követet is utána menesztett a király, akiknek visszatértét várták Budán. Óriási szerencsénkre tudjuk, hogy 1440. július 7-én a lengyel követ már Budán tartózkodott,³³ ami pontosan egybevág Długosz későbbi híradásával, mely szerint Murád csak az ostrom befejeztével engedte vissza a követet Ulászlóhoz – egy további bizonyíték, hogy az ostrom ekkorra véget ért. A két másik követet nyilván azért kellett útnak indítani, mert Murád az elsőt Szendrőn őrizet alá helyezte – amiből nem követke-

28 Szabó P.: i. m. (1. jz.) 22.

29 Długosz nándorfehérvári ostrommal foglalkozó fejezetének a krónika időrendjén belül elfoglalt furcsa helye Jeffersonnak is feltűnt, de ő ezt annak egyik bizonyítékeként értékelte, hogy az ostrom nem húzódtatott át 1440 késő nyarára. *Jefferson, J.:* i. m. (14. jz.) 241.

30 Ld. Szabó P.: i. m. (1. jz.) 111. és 838. jz. Ismertebb nevén Piotr Oporowski/z Oporowa, Władysław Oporowski kujáviai püspök, később gnieźnoi érsek fivére.

31 „sex mensibus in castris obsidione [...] exactis” – Długosz 653.

32 Codex epistolaris 420.

33 „Petro de Oporow vexillifero Lancieni” – Zbiór Dokumentów Małopolskich. Cz. 2. Dokumenty z lat 1421–1441. Wyd. Stanisław Kuraś. Polska Akademia Nauk, Wrocław, 1963. 563. sz.

zik, hogy arrafelé is tartóztatták le. Elképzelhető, hogy még Drinápolyban adta elő mondanivalóját, és a Nándorfehérvár ostromára készülő szultán onnan vitte magával Szendrőre. Innen pedig csak egy lépés annak feltételezése, hogy éppen a lengyel követ érkezése és üzenete érlelte meg Murád elhatározását a támadásra.

Éppen Długoszról tudjuk, hogy 1439-ben oszmán követ érkezett Ulászló lengyel király udvarába, egy Habsburg Albert-ellenes szövetség tervével. Mivel Albert időközben meghalt, Ulászló a követet magánál tartotta, míg kiderül, „mi végre jutnak a Magyar Királyság dolgai Albert halála után” (*quem finem essent negotia regni Hungariae, morte Alberti secuta, habitura*). A török követ ennek megfelelően jelen volt Krakkóban, amikor a magyar trónt Ulászlónak felajánló magyar követek megérkeztek; mi több, a lengyel király 1440. február 20-án a követ jelenlétében (*nuntio imperatoris Turcorum praesente*) jelentette be a magyar küldöttségnek, hogy bizonyos feltételek mellett elfogadja ajánlatukat.³⁴ Ez, talán mondani sem kell, gyökeres politikai fordulatot jelentett, hiszen Ulászló éppen annak a Habsburg Albertnek a helyét készült átvenni, aki ellen a szultán segítséget ígért. Ulászló érdekei most már azt diktálták, hogy a törökök lehetőség szerint egyáltalán ne mozduljanak, amíg ő mint választott uralkodó – reményei szerint akadálytalanul – birtokba veszi új országát. Ezért okkal feltételezhetjük, hogy Ulászló a török követtel együtt a saját követét is Drinápolyba küldte, mégpedig olyan megbízatással, hogy igyekezzen a szultán be nem avatkozását biztosítani. Megérkezése után azonban Murád, aki nyilván pontos értesülésekkel rendelkezett Utószülött László születéséről is, realisan felmérve a politikai helyzetben rejlő lehetőséget, feltételekhez kötötte „semlegességét” – egyben eldöntve, hogy így vagy úgy, de hasznot húz a kialakult helyzetből. A lehetséges feltételekről alább még szó lesz, de annyit szögezzünk le, hogy április végén még semmiféle ostrom nem kezdődhetett, hiszen a követ legkorábban valamikor március végén, de inkább április elején érkezhetett meg Krakkóból.

A néhány rendelkezésre álló kortárs forrás ugyanezt tanúsítja. A már többször hivatkozott június végi levél az „ezekben a napokban” (*hiis diebus*) szavakkal utal az ostromra, ami, ha nem is túl konkrét, mindenesetre semmiképpen nem sejtet régóta húzódnó történést – bár kifejezetten nem is zárja ki egy három hónapja kezdődött ostrom lehetőségét. Ezért talán még érdekesebb Ulászló közismert oklevele 1440. június 17-ről, amelyben Szomolnokbányától kér pénzbeli segítséget, mert, így a király, „legújában” (*novissime*) kedvezőtlen hírek érkeztek arról, hogy a törökök szárazföldön és vízen ostrom alá vették Nándorfehérvárt.³⁵ Nos, egy áprilisban vagy akár májusban kezdődött ostrom esetén nehéz volna feltételezni, hogy korábban semmiféle hírt nem kapott róla Ulászló, aki április vége óta Magyarországon, május vége óta pedig Budán tartózkodott. Utóbbi oklevél azért is nagyon érdekes, mert egy másik információja megerősíti a június végi levél állítását a szultán újabb készülődéséről. Ulászló szerint ugyanis a törökök hamarosan (*in proximo*) további várakat és területeket készülnek támadni és pusztítani – nyilván a levélben említett *magnus exercitus*. Június 17-én eszerint friss információnak számított Budán Nándorfehérvár

34 Długosz 613–614., 617.

35 Szerbia 136.

ostroma, 26-án pedig már tudták, hogy a törökök elvonultak a vár alól. Hogyan jön ki így nemhogy hat, de még két vagy három hónap is?

Érdemes ebből a szempontból megvizsgálni Długosz munkamódszerét egy másik epizód kapcsán is, amely szerencsére ugyancsak nyomot hagyott más forrásokban is. Közismert, hogy 1440. június 29-én a Budán összegyűlt országnagyok és nemesek megerősítették Ulászló választását, egyben érvénytelenítették V. László koronázását.³⁶ Másnap, ha hihetünk Długosz elbeszélésének, július 17-re tüzték ki Ulászló koronázásának időpontját.³⁷ De hihetünk-e neki? Sajnos Długosz krónikája ezen a ponton is némiképp zavaros. Szerinte előbb kitűzték a koronázás időpontját (július 17.), majd utána kezdtek azon gondolkodni, mivel pótolják az ellopott Szent Koronát. A vita hevében ismét felmerült Garai László bán felelőssége a korona eltűnésében, és végül, többek nyomására, „a prelátusok, bárók és a *communitas*” tanácskozása után úgy döntöttek, hogy a bánt fogságra vetik. Ezután született volna meg a határozat arról, hogy a Szent Korona híján a Szent István fejereklyetartójáról levett diadémmal történjék meg a koronázás. Ulászlót azonban, így Długosz, nagyon zavarta, hogy Garait adott szava megsértésével vetették fogságra, és azzal a meglepő kikötéssel zsarolta meg a magyar országnagyokat, hogy addig nem engedni megkoronáztatni magát, amíg a bánt szabadon nem engedik, mert, úgymond, „hamarabb hajlandó elveszteni a Magyar Királyságot, mint a becsületét” (*satius existimans regno Hungariae quam honore spoliari*), mi több, kész azonnal hazatérni Lengyelországba. A magyar főurak jobb híján kénytelenek voltak engedni, ám Garait azzal a „fenntartással” engedték szabadon, hogy a továbbiakban, ha Ulászló ellen tenne, ezért a felelősség kizárólag a királyt terheli, mert ők – ti. a magyar országnagyok – elejét akarták venni a „hamarosan bekövetkező bajnak” (*malum brevi exoriendum*).³⁸

A lengyel krónikás elbeszélése napnál világosabban mutatja, hogy az a bekövetkező események, a két koronázást követő polgárháború ismeretében született, és Długosz azok hatása alatt alapvetően módosította az események feltételezhető valódi menetét. És nem csak ebben az esetben. A többi középkori történetíróhoz hasonlóan a lengyel krónikás sem elfogulatlan narrátor – csak erről, éppen páratlan részletessége okán, hajlandóak vagyunk alkalmasint megfeledkezni. Długosz rekonstrukciójának sarokköve az a fikció, hogy Ulászló mindig kínosan ügyel a törvényességre, és valahányszor vét ellene, ez – mint Garai lefogatása esetében is – kizárólag magyar párthíveinek nyomására, vagy más külső, de ugyanúgy kivédhetetlen befolyásra történik. Érdemes ebben a kontextusban az 1444. év jól ismert eseményeinek tárgyalására emlékeztetni: Ulászló a bizánci császár szívhezszóló levelének, Cesarini pápai legátus ékesszólásának és Hunyadi nagyravágásának együttes hatása alatt dönt úgy, hogy megszegi az oszmánokkal kötött békét, hivatkozással arra, hogy a szultán a kijelölt időpontig nem ürítette ki a szerbiai várakat – ami, mint tudjuk, nyilvánvaló hazugság, és ugyancsak a király sokak által vélelmezett rosszhiszeműségét hivatott

36 *Mályusz Elemér*: A magyar rendi állam Hunyadi korában. Akadémiai, Bp., 1958. 31.

37 „In primis autem diem dominicam Sancti Alexii pro coronatione nominant” – Długosz 641.

38 Uo. 641–642.

leplezni.³⁹ Az elbeszélés ebben a formában tehát ugyanolyan propagandisztikus célokat szolgál, mint Garai lefogatásának Długosz-féle verziója.

Azt, hogy a krónikáját szerkesztve Długosz valóban módosított az események eredeti menetén, világosan tanúsítja a két, már hivatkozott kortárs levél. Az egyikben, abban a bizonyos június 25/26. körül írottban, amelyet éppen a későbbi krónikásnak tulajdonítanak, ezt olvassuk: „Jó reménnyel vagyunk, hogy a korona, amely a királyné kezeiben volt, hamarosan nálunk lesz” (*Spem bonam habemus, quod et coronam, que erat in regine manibus, habebimus*). A másikban, amely bizonyosan június 26-án kelt, az ifjú lengyel király immár arról ír, hogy megkerültek az ellopott koronák – vagyis a Szent Korona és a királynéi korona, amelyek Erzsébet királyné birtokában voltak (*iam coronas per inimicos regni olim latitorie absconditas habemus*). A magyar országnagyok éppen ennek tudatában tüzték ki a koronázás időpontját, de nem július 17-re, hanem két héttel korábban – július 3-ra.⁴⁰ A dolog távolról sem világos, mert tudomásunk szerint a királyi korona végig Erzsébet királyné birtokában maradt. A névtelen levélíró egyértelműen Cillei elfogásához köti a Szent Korona visszaszerzésének reményét, és érdemes ebben az összefüggésben Kottaner Jánosné megjegyzésére utalni, aki úgy tudta, hogy Győrből való távozásukkor a koronát a városban hagyták, „de sokan voltak, akik úgy hitték, hogy a szent koronát is magunkkal visszük”.⁴¹ Meglehet, Cillei is úgy tudta, hogy a korona Győrben maradt, és elképzelhető, hogy elfogása után, szabadulásáért cserében, felajánlotta Ulászlónak, hogy visszaszerzi azt. Hamarosan kiderült azonban, hogy a koronát Erzsébet magával vitte Pozsonyba, ezért dönthettek úgy Budán, hogy Szécsi érseket és Garai László bánt a nekik adott menlevél dacára túsul ejtik, „azért, hogy a magyar királyságban hozzásegítsék a koronázáshoz” (ti. Ulászlót).⁴² Hogy ez végül is kinek az ötlete volt, nem tudjuk, de aligha túl merész a feltételezés, hogy azé a Rozgonyi Simon püspöké, akinél nagyobb szerepet senki sem játszott Ulászló trónra juttatásában, és akinek – ha hihetünk Bonfini elbeszélésének⁴³ – személyes elszámolnivalója is volt Szécsi Dénessel. Mindenesetre az ötlet nem aratott osztatlan sikert; az érsek és a bán minden bizonnyal már a június 29-i eskütétel előtt visszanyerte szabadságát, és ezután dönthettek arról, hogy a koronázást július 17-re halasztják, és a Szent Korona hiányában is szerét ejtik.

Bárhogyan történtek is a dolgok 1440 júniusában, az nyilvánvaló, hogy Długosz krónikájában átszerkesztette az események rendjét, hiszen a koronázás első kitűzött időpontja eltűnt elbeszéléséből, Szécsi és Garai fogsága pedig az egész magyar politikai elit – az országgyűlés – döntésévé vált. Rozgonyi Simon,

39 Uo. 704–708. Vö. Engel Pál: A szegedi eskü és a váradi béke. Adalék az 1444. év eseménytörténetéhez. In: *Uő: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket gondozta Csukovits Enikő. Osiris, Bp., 2003. 205–206.*

40 „ad diem dominicam proxime futuram” (ami a levél dátumától számolva július 3.) – Codex epistolaris 421.

41 A korona erablása. Kottaner Jánosné emlékirata 1439–1440. Fordította és közlésezi Mollay Károly. Magyar Helikon, Bp., 1979. 63.

42 Uo. 66.

43 *Antonio Bonfini: A magyar történelem tizedei. Fordította Kulcsár Péter. Balassi, Bp., 1995. 384.*

mint a „lengyel párt” vezére, Długosz elbeszélésében végig kulcsszerepet játszik, amit nyilván csak fölerősített a püspök hősi halála a várnai csatamezőn. Ha, mint feltételeztem, tényleg az ő ötlete volt, hogy az érsek és a bán lefogásával kényszerítsék Erzsébetet a Szent Korona visszaadására, a dolog aligha Ulászló akarata ellenére történt – és így az is érthetővé válnék, miért alakult át a történet a krónikás elbeszélésben a már említett módon – Ulászló erkölcsi feddhetetlenségének és lovagi tisztességének tanmeséjévé. Magam úgy vélem, hogy a már említett passzus, amelyben Ulászló csak a koronázás *után* küldte követét a szultánhoz a felszólítással, hogy hagyjon fel országa támadásával, ugyanezen logikával magyarázható – elvégre a koronázás *előtt* ezt nem tehetette volna jogosan. Márpedig a hat hónapos ostrom fikciója éppen ezen – vagyis egy krónikás *rekonstrukción* – alapul.

A minket foglalkoztató kérdés szempontjából egyébként a dolog jelentősége magában abban a tényben áll, hogy júliusban elképzelhetőnek tartották, hogy a Budán összegyűlt tömeg, közte a teljes bárói kar, több napra Fehérvárra vonuljon a koronázásra. Ez ugyanis mindenképpen arra utal, hogy – legalábbis átmenetileg – megszűnt a közvetlen oszmán fenyegetés. A rend kedvéért induljunk ki mégis abból az előfeltevésből, hogy Nándorfehérvár ostroma 1440. június vége után is folytatódott, egészen október végéig, mégpedig immár a szultán felügyelete alatt. A 15. század közepének forrásviszonyai mellett már indokolt a várakozás, hogy egy ilyen volumenű és hosszúságú esemény valamilyen nyomot hagyjon a forrásokban.

Azt már láttuk, hogy maga a király az esztendő végéig nem hagyta el Budát (illetve tágabb környékét), és Długosz információját e helyütt a király itineráriuma is megerősíti.⁴⁴ Érdekes egyébként, hogy a Nándorfehérvár sikertelen ostromáról beszámoló elbeszélést követő fejezetet a lengyel krónikás ugyanott indítja, ahol a megelőzőt: „nagyreszt elvégezvén a koronázás és más közügyek dolgait” (*rebus coronationis et alii publicis pro maiori parte consummatis*), a krakkói püspök a király engedélyével hazaindult Lengyelországba. Bár utazásának célja éppen az volt, hogy további segítséget szerezzen királya számára, kétségtelenül különös, hogy az egész magyarországi vállalkozás *spiritus rectora* éppen akkor hagyja el átmenetileg urát és védencét, amikor az a legnagyobb addigi veszedelemmel kénytelen szembenézni. Ezt követően Długosz egy hosszú fejezetben foglalja össze az Erzsébet és Ulászló hívei közötti harcokat az északi országrészben, Jiskra területi hatalmának kiépítését, majd a Garai László által szervezett sereg vereségét Bata-széknél az Újlaki Miklós és Hunyadi János vezette királyi seregtől. Utóbbi, mint tudjuk, már a következő, 1441. év elején történt, újabb figyelmeztetés, hogy Długosz időrendjével érdemes csínján bánni.⁴⁵

A kétségtelenül nem túl nagy számú okleveles forrásban az első jel a fokozott katonai készületségre 1440. augusztusból való, amikor a „mostani általános hadfel-

44 *Stanislaw Sroka*: I. Ulászló itineráriuma (1440–1444). Történeti tanulmányok: a Kossuth Lajos Tudományegyetem Történelmi Intézetének kiadványa 4. (1995) 21–48.

45 Długosz 659–661.

kelés” (*exercitus generalis*) miatt halasztanak pereket.⁴⁶ A mozgósítást a törökök, valamint a csehek és a németek támadásai miatt rendelte el Ulászló, nyilván a koronázás után tovább ülésező királyi tanács közreműködésével.⁴⁷ A mozgósítás kiterjedtségét mutatja egy a kutatásba eddig be nem vont utalás a telekkatonaságra.⁴⁸ Szeptember elején ismét királyi parancsra elrendelt perhalasztásokkal találkozunk, ami általában a katonai készülődés csalhatatlan jele, bár egyik forrásunk sem utal rá, milyen ellenség indokolta a mozgósítást.⁴⁹ Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy miközben a Kassa elleni hadjáratról több forrásunk is szól, és annak idejét is elég pontosan meg tudjuk határozni,⁵⁰ semmi jele annak, hogy a török fronton akár augusztusban, akár szeptemberben említésre méltó események történtek volna. Az a tény azonban, hogy Ulászló és tanácsa 1440 késő nyarán, kora őszén minden bizonnyal jelentős erőket mert küldeni északra, a lázadó Kassa megbüntetésére, mindenképpen arra utal, hogy délről nem fenyegetett komoly veszély, még akkor is, ha Ulászlónak elemi érdeke volt a Lengyelország és Magyarország közötti kommunikáció biztosítása.

Érdemes ezen a ponton egy pillantást vetni nemcsak a király, hanem a bárók itineráriumára is, különös tekintettel arra, hogy a már idézett amerikai hadtörténész – véleményem szerint helyesen – az ostrom júniusi végének egyik bizonyítékát látta abban, hogy Tallóci Matkó bán, a Nándorfehérvárt védő Jován perjel fivére, a család feje és Ulászló pártjának egyik vezére, kiszabadulása után sem kísérelte meg, hogy segítséget vigyen öccsének.⁵¹ Jefferson abból indult ki, hogy Matkó június derekáig Erzsébet foglya maradt, mi viszont tudjuk, hogy már április végén visszanyerte szabadságát, így a segítség elmaradása immár gyakorlatilag az ostrom egész feltételezett időtartamára rávetíthető. Szabó Pál mindezt a Tallóci családon belüli munkamegosztással vélte magyarázni – vagyis, hogy Nándorfehérvár és a környező vidékek védelme Tallóci Frank és Jován dolga lett volna, míg Matkó és Péter (Petkó) a dalmát-horvát és szlavón bánságok védelmét felügyelte volna.⁵²

46 „post residenciam presentis exercitus nostri generalis in toto regno nostro contra insultus sevissimorum Turcorum, necnon Bohemorum et Theutunicorum regni nostri Hungarie predicti emulorum instaurati” – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest; = MNL OL), Diplomatikai Levéltár (= DL) 13 574.

47 Az 1440. július 26. és augusztus 9. között Ulászló okleveleinek relációs jegyzeteiben szereplő magyar bárók (időrendben, egy-egy báró többször is): Pálóci László udvarmester, Ország Mihály kincstartó, Perényi János ugoicsai ispán, Hédervári Lőrinc nádor, Tallóci Matkó dalmát-horvát és szlavón bán. Ők feltételezhetően mind a király legszűkebb tanácsához tartoztak. Vö. még a következő jegyzettel is.

48 DL 62 284. Losonci János szabolcsi ispán Budáról utasítja alispánját, hogy amennyiben Petenyeházi Gergely, Benedek és Demeter közül valamelyik már hadba vonult, és tíz jobbágy után *singulum unum hominem armatum sive pharetrarium* is kiállított, a másik két fivért ne kényszerítse hadbaszállásra, mert az ország szokásjoga szerint az osztatlanul élő fivérek közül általános hadfelkelés esetén csak egynek kell személyesen hadba vonulnia.

49 DL 55v 220–55 224., DL 13 580., DL 44 300.

50 DL 55 227. (szept. 9.), DL 13 581. (szept. 10.), MNL OL Diplomatikai Fényképgyűjtemény (= DF) 232 964. (szept. 11.).

51 *Jefferson, J.*: i. m. (14. jz.) 240–241.

52 *Szabó P.*: i. m. (1. jz.) 150.

Bár valamiféle munkamegosztás a Tallóci fivérek között joggal feltételezhető, mégis meglepő, hogy Matkó bán szépszámú fennmaradt levelében egyetlen árva utalás sincs az ostromra. Kiszabadulása után első dolga volt visszatérni Szlavóniába, amit kellőképpen indokolt a Cilleiek ottani mozgolódása.⁵³ Május végén, amikor pedig állítólag már jó ideje folyt Nándorfehérvár ostroma, Tallóci Frank is Szlavóniában tartózkodott – a Körös megyei Szalatnokon kibocsátott oklevelét az ostrom egyetlen kortárs bizonyítékának szokás tekinteni. Ebben azonban, *stricto sensu*, nincs szó az ostromról: „a király és a királyság sürgős ügyeiben, főképpen pedig Nándorfehérvár védelmében” szükséges költségek fedezésére vet ki adót a vránai perjelség krassószentmiklósi népeire, nyilván azért, mert központi adókimutatásra egyelőre nem volt mód.⁵⁴ Ha már ekkor a vár ostromával számolnánk, igen nehéz volna megmagyarázni, miért ment egy hét múlva Matkó és Frank is személyesen Budára, ahonnan az utóbbi csak valamikor június végén tért vissza Szegedre.⁵⁵ Ha feltesszük is, hogy egyikük jelenlétére szükség volt Ulászló környezetében, mindkettejük budai tartózkodását bizonyosan nem indokolta semmi. Különösen feltűnő, hogy Ulászló éppen Matkó bánt küldte 2000 emberrel Cilleiért, miközben egy másik lengyel–magyar sereg éppen Győr ostromával bajlódott; bármekkora jelentőséget tulajdonítunk is Cillei személyének, az nyilván nem volt mérhető Nándorfehérvárhoz. Nem kell nagy intuíció ahhoz, hogy a demonstratív felvonulás mögött Tallóci személyes bosszúját lássuk, akit három hónappal korábban minden bizonnyal éppen Ulrik gróf ösztönzésére fogatott el Erzsébet királyné. Mégsem valószínű ugyanakkor, hogy a bán szabad folyást engedett volna bosszúvágyának, ha tudja, hogy közben öccse a saját és a legfontosabb magyar végvár túléléséért küzd délen.

Sokatmondó, bár nem sok figyelemre méltatott adat maradt fenn 1440. július 31-éről. Egy e napon kelt mandátumában Ulászló király arra utasította Tallóci Matkó bánt, hogy a Keve megyei Sél(y) birtokot és tartozékait minden vonakodás nélkül adja át Nánai Kompolt Jánosnak, akinek a király örökjogon adományozta. A birtokok Mihály szerb vajda hűtlensége okán háramlottak a koronára, és elég valószínű, hogy Tallóci mint kevei ispán tartotta őket a kezén.⁵⁶ Felmerül mármint a kérdés, mi értelme lett volna a király szempontjából a Nándorfehérvár közvetlen hátszágát biztosító Keve megyei birtokok elvételével gyengíteni a Tallóciak helyzetét egy kritikus pillanatban, amikor már maga a szultán ostromolta a várat? Természetesen semmi a világon, és a lépés nyilvánvalóan a délkeleti védelmi rendszer *ostrom utáni* átszervezésének folyamatába illeszkedett, amelynek végén Hunyadi János (és Újlaki Miklós) vették át a Tallóciak helyét Nándorfehérvár és – más megyék mellett – Keve élén is.

53 *Pálosfalvi Tamás*: Cilleiek és Tallóciak: küzdelem Szlavóniáért (1440–1448). Századok 134. (2000) 51.

54 Szerbia 134–35.

55 DL 55215. (július 7.).

56 DL 39 125. Az oklevelet Szabó Pál is ismerte és hivatkozta (i. m. [1. jz.] 105.), de rendszerbe illesztésének gátat szabott, hogy a megyét – a regesztát követve – a horvátországi Kninnel azonosította.

Igazság szerint fogalmunk sincs, mikor történt a hatalomváltás a délkeleti végtek élén. Míg a Tallóciak utolsó feltűnését éppen Jován perjel belgrádi kapitánysága jelenti 1440-ben, Hunyadi János nándorfehérvári kapitánysága először 1441-ből adatolt.⁵⁷ Semmi nem zárja ki ugyanakkor, hogy a váltást előbbre hozzuk. Mint szó volt róla, a július 31-i mandátum kiállításának idején Matkó bán még Budán tartózkodott, így elképzelhető, hogy azt személyesen vitte délre. Az augusztus 2-i budai és szeptember 21-i prodavizi (Körös megye) tartózkodása közötti másfél hónapba minden további nélkül beilleszthető egy nándorfehérvári utazás, amelynek során levezényelte volna az „átadás-átvétel” proceduráját. Az udvartól való távollétét ebben az időszakban egyébként nagyban valószínűsíti, hogy előtte és utána is folyamatosan adatolt a tevékenysége. Nándorfehérvár veszélyeztetettsége, Brankovics György despota kétséges magatartása és a Cilleiek növekvő aktivitása együtt elegendő indok lehetett arra, hogy a hosszú déli védelmi szakaszt ismét megosszák. Az 1438–1440. esztendő tanulsága: az Erdély elleni nagy oszmán támadás, Szendrő eleste, végül Nándorfehérvár ostroma indokolta, hogy ez a szakasz önálló vezetést kapjon. Ezek után aligha meglepő, hogy Tallóci Matkó legközelebb ismét Szlavóniában tűnik fel szeptemberben,⁵⁸ és igen valószínű, hogy ha lennének forrásaink, öccseit is mellette találnánk: ettől kezdve nem volt több dolguk Nándorfehérvár védelmével. Az elkövetkező évek eseményei tökéletesen igazolták a döntés jogosságát és hasznosságát.⁵⁹

Hogyan rekonstruálható mindezek után az 1440. évi ostrom politikai háttere? Tulajdonképpen nem kell mást tennünk, mint Długosz vonatkozó elbeszélését időben előbbre hoznunk, és minden a helyére kerül. Feltehető, hogy amikor Murád Ulászló magyar királlyá választásáról értesült a hazatérő követől, már tudván Utószülött László születéséről is, rögtön megszimatolta a beavatkozás lehetőségét. Hogy Krakkóba küldött követe pontosan milyen üzenettel indult útnak, nem tudjuk, de elég valószínű, hogy a be nem avatkozásért cserébe Nándorfehérvár átadását kérte. Długosz a követelést az ostrom utánra helyezi, ami igen furcsán fest: miután a szultán vereséget szenvedve, „összezavarodva” (*confusus*) visszatért országába, mintegy búcsúzóul felszólítja Ulászlót, hogy a béke fejében adja át a várat: „ha békét akar, mondjon le Nándorfehérvár váráról, amely alól elverték (ti. a szultánt), és engedje át azt Szerbia területére (*si pacem vellet, castrum Alba Nandor, a quo repulsus erat, resignaret et terris Rascie cederet*).⁶⁰ A dolog ebben a formában kétségtelenül nehezen hihető – mondhatnánk, teljesen logikátlan.

Mindjárt értelmet nyer azonban, ha Murád követelését 1440 tavaszára helyezzük. A szultán Szendrő elfoglalásával Szerbia hódoltatását befejezettnek tekintette.

57 Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. MTA Történettudományi Intézet, Bp., 1996. I. 374.

58 DL 104 705.

59 Érdemes megjegyezni, hogy Hunyadi János és azonos keresztnévű fivére ugyancsak augusztus elején kaptak adományt Ulászlótól, ami arra utal, hogy legalább egyikük szintén Budán volt ekkor. Vö. Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. X–XII. Okmánytár. Pest, 1853–1857. X. 89–92.

60 Długosz 653.

Ezért követelte magának Nándorfehérvárt, amely, bár 1427 óta a magyar király fennhatósága alatt állt, korábban Szerbiához tartozott.⁶¹ Ulászló az ajánlatot nyilvánvalóan visszautasította, és Murád ekkor dönthetett úgy, hogy lefogatja a lengyel követet, és a magyarországi bizonytalanságot kihasználva megtámadja Nándorfehérvárt. A névtelen levélíró által említett két újabb követet, véleményem szerint, akkor küldhették az oszmán udvarba, amikor Budára is eljutott a híre annak, hogy valóban megkezdődött az ostrom. A két újabb követ már némi joggal hivatkozhatott arra, hogy Ulászló tényleg „birtokba vette” Magyarországot – immár valóban arra szólítva fel a szultánt, hogy hagyjon fel az ostrommal.

Bár látszólag nem tartozik szorosan a tárgyhoz, mégis érdemes e helyütt röviden megemlékezni Brankovics György szerb despotáról, mert nem lehet kizárni, hogy az ő személye kulcsszerepet játszott az események alakulásában. Az Albert király halálát követő hónapokban a despota aktív szereplője volt a magyar politikai életnek. Kottaner Jánosné emlékiratából régóta tudjuk, hogy a fia, Lázár neve is felmerült a magyar trón lehetséges betöltői között.⁶² Az információt más korabeli forrás is megerősíti,⁶³ és bár az ötlet abszurdnak tűnhet, a kortársak számára távolról sem volt az. Szendrő elestével a kvázi független despotátus *de iure* megszűnt ugyan, de egész területét nem foglalták el a törökök – szerb kézen maradt például Novo Brdo az ezüsbányáival. Óriási magyarországi uradalmak voltak továbbá György despota kezén, és egyáltalán nem lehetett mindegy, milyen politikát folytat a továbbiakban. Ne feledjük, hogy a despota egyik leánya, Mara ekkor már Murád szultán felesége, két kisebbik fia pedig Szendrő eleste óta oszmán vazallus volt. Magyarország és Szerbia egymásra utaltsága az oszmán fenyegetés szempontjából sokkal nyilvánvalóbb volt, mint a magyar–lengyel perszonalunió, ezért véleményem szerint hiba volna a tervre egyszerűen mint a „Cillei–Brankovics liga” eleve kudarcra ítélt próbálkozására tekinteni.

Bárki is állt a terv mögött, az megbukott, egyebek mellett Erzsébet királyné ellenállásán, aki nem volt hajlandó ortodox fejedelemhez feleségül menni. Nem tudjuk, hogy Brankovics pontosan mikor hagyta el Budát, és azt sem, hogy miért. A dologban nyilván szerepet játszott a Cilleiek és a Tallóciak személyes ellentéte, ami Matkó bán fogságra vetése után a „lengyel párt” szemében nyilván sötét árnyékot vetett Ulrik gróf apósára, Brankovics Györgyre is. Ami bizonyos, hogy a despota valamikor a tavasz folyamán Zágrábon és Zenggen keresztül Raguzába, majd onnan Zétába távozott.⁶⁴ Biztosak lehetünk benne, hogy ennek híre hamarosan a szultánhoz is eljutott. A despota Magyarországról való távozása adhatta meg a végső lökést Murádnak, hogy megpróbálkozzon Nándorfehérvár ostromával.

61 Szabó Pál helyesen látja, hogy Murád voltaképpen a tatai szerződés érvénytelenítését követelte, de – szerintem helytelenül, Długosz elbeszélését követve – ragaszkodik ahhoz, hogy ez az ostrom után történt.

62 A korona elrablása i. m. (41. jz.) 12.

63 „Item, ich hör von guten lewten, daz dy ungrisch herren gar zwitträchtig sein under in, und gen yczund damit umb, daz se den jungen dispoten der chünigin wolten zu gemechel geben, aber ich hör sy woll sein mit nichte nicht” – DF 239 744. Vö. még *Spremić, M.*: i. m. (1. jz.) 234.

64 Uo. 238. sk.

Egyáltalán nem jelentéktelen információ ebből a szempontból, hogy 1456-ban II. Mehmed is pontosan tisztában volt a Hunyadi–Szilágyi atyafiság és Brankovics György közötti konfliktussal, amikor Nándorfehérvár ostromáról döntött.⁶⁵

Długosz elbeszéléséből tudjuk, hogy az ostromló törökök nyílvevesszőkre erősített, „bolgár nyelven” írott ígéretekkel próbálták rávenni a védőket a vár feladására. Tekintettel arra, hogy e leveleket később elküldték Ulászlónak Budára, a krónikás elbeszélésének nyugodtan hitelt adhatunk.⁶⁶ Tudjuk azonban egy másik kortárs elbeszéléséből, hogy a nándorfehérvári vár helyőrsége legnagyobbbrészt külföldi zsoldosokból állt, szerbeket pedig egyáltalán nem engedtek be a várba, annyira féltek attól, hogy török támadás esetén együttműködnének az ellenséggel.⁶⁷ Nos könnyű belátni, hogy „bolgár nyelven” írt üzeneteket céltalan lett volna a várba lődözni, ahol nem voltak szerbek. Annál inkább a szerbek lakta városba, amelynek lakóit éppen arra hivatkozva szólíthatták fel megadásra, hogy a despota szakított a magyarokkal, elmenekült az országukból, és így a magyar királlyal kötött szerződés is érvényét veszítette.

Bár a levelek tartalmát sajnos nem ismerjük, azt pontosan tudjuk, hogy a despota távozását Ulászló környezetében hogyan értelmezték. A Brankovics György birtokait hűtlenség miatt eladományozó királyi oklevelek indoklása szerint a despotát azzal gyanúsították, hogy együttműködött a szultánnal Magyarország pusztításában, mégpedig annak alapján, hogy az országba érkező király elől „ésszerű ok nélkül” (*nulla racionabili causa*) idegen földre távozott, ezzel „inkább a lázadásnak, mint az engedelmességnek és hűségnek bizonyítékát szolgáltatva” (*rebellionis potius, quam obediencie et fidelitatis observande de se iudicium prebuit*).⁶⁸ A budai udvarban eszerint – joggal – tartottak a despota távozásának veszélyes következményeitől, és kizárt, hogy a szultán ne próbálta volna meg kihasználni a számára kedvező fordulatot. Mivel nem tudunk róla, hogy a despota bármit tett volna, amivel a törököket segítette, és az első adandó alkalommal visszatért Ulászló hűségére, az 1440. júliusi oklevelek homályos vádjai mögött minden bizonnyal a Nándorfehérvárba juttatott oszmán üzenetek tartalmának hatását kell látnunk. Ezek valóságtartalmáról egyébként valószínűleg Budán sem voltak teljesen meggyőződve, mert Ulászló minden jel szerint kezdettől fogva számolt Brankovics visszapártolásával.⁶⁹

65 *Konstantin Mihailović: Memoirs of a Janissary. Translated by Benjamin Stolz, historical commentary and notes by Svat Soucek. Department of Slavic Languages and Literatures, University of Michigan, Ann Arbor, 1975. 107.*

66 Długosz 652.

67 *Le Voyage d'Outremer de Bertrand de la Broquière, premier écuyer tranchant et conseiller de Philippe le Bon, duc de Bourgogne. Publié et annoté par Ch. Schefer. Ernest Leroux, Paris, 1892. 216.* – Jefferson (i. m. [14. jz.] 238.) ezen a helyen félreérti a burgundi lovag szövegét: nem arról van ugyanis szó, hogy a magyarok félnek szembeszállni a törökökkel, hanem attól félnek, hogy a szerbek adott esetben cserben hagyják őket.

68 A zichi és vásónkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I–XII. Magyar Történelmi Társulat, Pest–Bp., 1871–1931. IX. 17. Vö. még DF 211 271., DL 88 165.

69 „si et dum pretactus Georgius despotus Rascie errorem suum recognoscens ad debitam obedienciam et fidelitatem nobis ac sacre corone et regno nostris observandam conversus capiti et bonis

Az elmondottak fényében hogyan követhették egymást az események 1440-tavasán és nyarán? Jóllehet forrásaink csekély száma nem tesz lehetővé támadhatatlan rekonstrukciót, azért érdemes megpróbálkozni a feladattal. A lengyel–oszmán követváltás általam feltételezett menetével számolva, Murád valamikor április folyamán dönthetett arról, hogy északra indul – hogy pontosan milyen stratégiai céllal, ekkor talán még nyitott kérdés lehetett, amelynek eldöntését az események alakulásától tették függővé. Ebből következően a csapatok legkorábban május elejére gyűlhetek össze. Időközben nyilván megérkezett a szultánhoz Brankovics despota Magyarországról való távozásának híre, amit, valamikor május végén, amikor a szultán és serege valószínűleg már Szerbiában tartózkodott, követett az V. László székesfehérvári koronázásáról tudósító információ. Tekintettel arra, hogy Ulászló ekkor már jó ideje magyar földön tartózkodott, ezt a szultán környezetében a magyar polgárháború biztos jeleként értelmezhetjük – éppen ezért meglehet, hogy ez volt az a pont, amikor Murád végleg elszánta magát az ostrom mellett.

Bármilyen is történt pontosan, a két, már többször idézett kortárs forrás (Ulászló 1440. június 17-i oklevele, illetve a június 25/26-i levél) által az ostrom idejének meghatározására használt kifejezések („hiis diebus” és „novissime”), mindazzal együtt, amit a korabeli oszmán hadviselés sajátosságairól tudunk, elég nagy bizonyossággal kizárják az ostrom áprilisi kezdetét – a legvalószínűbben május utolsó napjaiban, vagy még inkább június elején érkezhettek az oszmánok Nándorfehérvár alá. Ebből viszont, mivel tudjuk, hogy június 25/26-án már ismert volt Budán az ostrom vége, egy mindössze két és fél, legfeljebb háromhetes ostromidő adódik. Ez pontosan megfelel az 1456. évi ostrom időtartamának, ami nagyban növeli a hipotézis valószínűségét. Ha viszont leszámolunk nemcsak a hat, de a három hónapos ostrom fikciójával is, ennek további szükségszerű következményei vannak.

Mindenekelőtt semmi okunk hitelt adni a Thuróczy János krónikájában elbeszél akna- és ellenaknaásásnak. A történet jól ismert: mivel az ostrom nehezen haladt, a szultán akna segítségével akart közelebb jutni a falakhoz. Az aknát fél magyar mérföld (!) távolságról indították volna, és több ezer ember dolgozott rajta. Hogy Thuróczy valóban igen nagyra képzelte az oszmánok aknáját, bizonyítja, hogy szerinte 17 ezer ostromló lelte halálát a védők által berobbantott alagútban.⁷⁰ Tekintve, hogy az aknaásás átlagos sebessége még a 17. században is csupán napi ötven yard, vagyis valamivel kevesebb, mint ötven méter volt,⁷¹ elképzelhetetlen, hogy a lényegesen korlátozottabb emberi és műszaki erőforrásokkal rendelkező Murád csapatai a rendelkezésükre álló idő alatt mintegy négy kilométer hosszú alagutat tudtak volna ásni. Az meg végképp kizárt, hogy, mint Szabó Pál feltételezi, a védők, a maguk nyilvánvalóan szerény munkaerejével jóval a falakon túl haladtak volna egy saját alagúttal, hogy aztán a találkozás után berobbanthassák azt.⁷² A lényegesen jobban

suis a nostra maiestate graciám optinere valuerit” – A Héderváry család oklevéltára. I–II. Közlik Radvánszky Béla–Závodszy Levente. MTA, Bp., 1909–1922. I. 200.

70 Iohannes de Thuroczy i. m. (6. jz.) 241–243.

71 *Murphey, R.*: i. m. (8. jz.) 117.

72 *Szabó P.*: i. m. (1 jz.) 158–159.

dokumentált 1456. évi ostrom alatt sem tudunk aknák ásásáról, minden bizonnyal azért, mert nem is történt ilyesmi. Nem tudjuk, Thuróczy honnan vette az aknaásás ötletét – lehet, éppen Konstantinápoly ostromából, vagy más, általa ismert ostrom példáját használta fel, de ennek nincs is különösebb jelentősége.

Thuróczyval szemben igenis elfogadhatjuk viszont az ostrom tényleges lefolyását illetően sokkal jobban informált Długosz elbeszélését, akinek ezen a ponton semmi oka nem volt utólag módosítani az eseményeken.⁷³ Márpedig ő csak a tüzérségi előkészítésről, a várak feltöltéséről és a rákövetkező rohamról – földön és a folyó felől – szól. Tekintettel a korabeli ostromtüzérség korlátozott hatékonyságára,⁷⁴ nyilvánvaló, hogy a rendelkezésre álló oszmán tüzerőt – ekkoriban még minden bizonnyal túlnyomórészt hagyományos mechanikus faltörő eszközöket – egy falszakaszra koncentrálták, és azon a szakaszon próbálták feltölteni az árkot, hogy ily módon közelebb férközhessenek a falakhoz.⁷⁵ Ellentétben az aknaásással, ez a munka, amint 1456-ban is, elvégezhető volt néhány hét alatt, de korántsem garantálta a győzelmet. A falak lerombolása, amit keresztény forrásaink szokás szerint teljesnek mondanak,⁷⁶ legfeljebb egy-egy részre korlátozódott, ahol már lehetett rohammal próbálkozni. Míg azonban 1456-ban a rohamozó janicsárok legalább átmenetileg bejutottak a városba, tizenhat évvel korábban a várakba szórt gyúlékony anyagok révén lángra lobbanított töltés füstje miatt a roham már a falaknál elakadt.

Nagy hiba volna ugyanakkor eltúlozni a török veszteségeket is. Konstantin Mihailović, aki Długosznál és Thuróczy nál is összehasonlíthatatlanul jobban ismerte az oszmán hadviselést, 1456-ban egyetlen rohamról tudósít, amelynek során mintegy négyszáz janicsár sebesült meg, és „néhány, de nem túl sok” halt meg.⁷⁷ Ekkor komolyabb harcokra került sor a falakon belül, tehát feltételezhető, hogy a veszteségek súlyosabbak voltak, mint tizenhat évvel korábban. Figyelembe véve azonban, hogy a rohamozó erők javát kitevő janicsárok létszáma a 15. század közepén még aligha volt háromezernél nagyobb,⁷⁸ egy ötszáz fős veszteség így is komolynak tekinthető. Annyira mindenképpen elegendő volt, hogy egy olyan vár ostromától, amelynek elfoglalása egyelőre nem volt stratégiai cél, elvegye a szultán kedvét. Ahogyan később a fia, úgy Murád sem akarta újabb kockázatos rohamokkal apasztani a rendelkezésére álló gyalogos erőket, amelyek kiegészítése ekkor még nem ment olyan gyorsan, mint később, a hatalmasra duzzadt birodalomban.

„A török szultán nagy költségekkel fog a városok és várak támadásához és elfoglalásához, *hogy ne kelljen hosszú ideig ott maradnia a hadsereggel.*” Az imént említett Konstantin Mihailović foglalta össze ekképpen a 15. század közepi oszmán ostromtaktika lényegét. A folytatásban ő is a tüzérségi előkészítésről szól, majd *egyetlen* rohamról. Ez úgy kezdődik, hogy az éjszaka leple alatt a janicsárok

73 Długosz 652.

74 Ágoston Gábor: Párhuzamok és eltérések az Oszmán és az európai tüzérség fejlődésében a XV–XVII. században. In *Uő: Európa és az oszmán hódítás* i. m. (1. jz.) 223.

75 A várak elfoglalásának és feltöltésének jelentőségére ld. *Murphey, R.*: i. m. (8. jz.) 118–119.

76 „*magnam partem murorum bombardis demolitur*” – Długosz 652.

77 *Memoirs of a Janissary* i. m. (65. jz.) 107.

78 *Fodor, P.*: i. m. (7. jz.) 208.

megközelítik a támadásra előkészített falszakaszt, majd pirkadatkor, miután az összes ágyút elsütötték, a falnak támasztott létrákról megrohamozzák a falat – kihasználva a pillanatot, amíg a védők az ágyúgolyók elől visszahúzódtak. „Ekkor mindkét oldalon bátor harc kezdődik. [...] A csata egy vagy legfeljebb két óráig tart, és ha a keresztények ezalatt a pogányok fölé kerekednek, akkor a pogányok lassanként erejüket veszítik és elernyednek, míg a keresztények erőre kapnak. És így a roham eltart délig, de tovább nem tarthat, mert a muníció elfogy, valakik el-esnek, mások megsebesülnek, megint mások kimerülnek. A szultán pedig, látva, hogy nem tudja elfoglalni, megparancsolja, hogy vonuljanak vissza a városból, az ágyúkat és más felszerelést vonják hátra a falaktól, és rakják a szekerekre. Majd, miután összeszedték a sebesülteket, ezeket előreküldi, maga pedig az éj beálltaig helyben marad, és csak az éjszaka leple alatt távozik az egész sereggel [...]”⁷⁹ Az oszmán szolgálatban álló szerb katona sokat idézett, de kevés figyelemre méltatott elbeszélése – amelyet egyébként minden jel szerint éppen az 1456. évi ostrom ihletett – tökéletesen illusztrálja a korabeli oszmán hadviselés korlátait. Aligha járunk el helyesen, ha vele szemben olyan krónikások tudósításainak adunk hitelt, akik soha életükben nem láttak oszmán sereget akcióban. Annál is inkább, mert az 1440. június 25/26-i levél beszámolója az ostromról tökéletesen megfelel Konstantin Mihailović leírásának.⁸⁰

Ha, mint bizonyítani próbáltam, az ostrom nemhogy fél évig, de három hónapig sem tartott, hanem legfeljebb annyi ideig, mint a tizenhat esztendővel későbbi híres párja, szükségszerűen felmerül a kérdés, mi tartható fenn a „hosszú” ostromot állítólag kísérő folyamatos portyázások feltételezett hatalmas pusztításaiból. Egyáltalán, portyáztak-e oszmán csapatok 1440 tavaszán és nyarán magyar területen, s ha igen, merre? A mérvadó véleményt a néhai kiváló Szakály Ferenc fogalmazta meg, aki szerint „az 1440-es hadjárat betetőzte a Délvidék pusztulását”. Idézve a török krónikások jól ismert beszámolóját a foglyok hatalmas számáról, így folytatja: „Keve és Krassó megyék annyira elnéptelenedtek, hogy az ottani nemesi univerzitások beszüntették működésüket, a Duna-révi Keve város lakói pedig királyi engedéllyel a Csepel-szigetre húzódtak.” Mindez a „táborból (ti. a Nándorfehérvár körüli ostrom-táborból) kibocsátott török portyázók” műve lett volna.⁸¹

A képet némiképp árnyalja, hogy bár Krassó megye utolsó oklevele valóban 1439 februárjában kelt,⁸² Kevének mindösszesen három ismert oklevele közül az utolsó 1452-ből való.⁸³ Azt, hogy a Duna menti Keve lakosai 1440-ben hagyták el otthonukat, nem állítja Ulászló jól ismert 1440. októberi oklevele; ebben csak annyi áll, hogy ekkor már, a törököktől „többször egymást követően” (*sepius post sese*) elszenvedett károkozások után, eredeti lakóhelyüket elhagyva, „hitveseikkel és gyer-

79 Memoirs of a Janissary i. m. (65. jz.) 185–187.

80 Codex epistolaris 419.

81 Szakály F.: i. m. (16. jz.) 31–32. Ugyanígy *Elekes L.*: i. m. (20. jz.) 134. („Ekkor történt, hogy a portyázók – török források szerint – annyi foglyot ejtettek a Száván túl, hogy »egy szép leányt egy csizmáért adtak el«.”)

82 DL 55 167.

83 DL 55 513.

mekeikkel együtt idegen fedél alatt laknak” (*cum uxoribus et prolibus sub tectis latitant alienis*) – erre tekintettel kapnak a királytól új helyet a letelepedésre.⁸⁴ A Nándorfehérvár ostromával párhuzamosan végrehajtott oszmán betörések legfontosabb forrása éppen Ulászló már idézett június 17-i oklevele, amelyben újabb várható török támadásokra utalt.⁸⁵ Állítását alátámasztani látszik V. László 1453. évi oklevelének egy passzusa, mely szerint apja, Albert halála (1439. október) után a törökök „magyar királyságunk teljes déli részeit a Tisza folyóig, továbbá a másik oldalon szlavón országunk belső részeiig” (*totas inferiores ipsius regni nostri Hungarie partes usque ad fluvium Thicie et item ex altera parte usque ad interiora regni nostri Sclavonie*) elpusztították, és a pusztításoknak csak az erdélyi vajdává, temesi ispánná és nándorfehérvári kapitánnyá kinevezett Hunyadi János és Újlaki Miklós helytállása vetett véget.⁸⁶ A két szélső időpont (Albert halála és a két új vajda kinevezése) minden kétséget kizáróan az 1440. évre mutat, még sincs okunk elfogadni az oklevél állítását. Ha elfogadjuk is, hogy Nándorfehérváron a „munkamegosztás” miatt nem tűnt fel a két idősebb Tallóci fivér, egy Szlavónia elleni komolyabb török támadás esetében aligha lehet feltenni folyamatos távollétüket a tartományból – jöllehet 1440-ben éppen ezt bizonyítják a források. Legyen elég itt 1442 tavaszára emlékeztetni, amikor Tallóci Frank Szrebernik felmentésével foglalkozott, miközben Matkó Szlavónia védelmét szervezte.⁸⁷ Véleményem szerint az 1453. évi királyi oklevél vonatkozó passzusa nem több egyfajta „állapotfelmérésnél”, mégpedig a két mágnás, Hunyadi és Újlaki szempontjából megfogalmazva, amely a kezdeti reménytelen helyzethez képest teljesítményük nagyságát volt hivatott érzékeltetni.

A portyázó oszmán csapatok által 1440-ben okozott rettenetes pusztítás legfőbb konkrét bizonyítékának általában a kortárs és szemtanú Âşikpaşazâde elbeszélését szokás tekinteni,⁸⁸ akinek információit aztán több más későbbi oszmán krónikás is átvette, köztük a Szakály által is idézett Neşri.⁸⁹ Âşikpaşazâde részt vett több korabeli oszmán katonai vállalkozásban is, így híradása a rabok hatalmas számáról („egy [rab]nőt egy pár csizmaért”) hihetőnek is tűnik. Krónikáját azonban élete végén, jó idővel az elbeszélte események után írta, és amint Długoszé, az ő elbeszélése sem mentes a manipulatív megfontolásoktól.⁹⁰ A mi szempontunkból a legfontosabb észrevétel mindenképpen az, hogy Âşikpaşazâde megfordítja Nándorfehérvár és Szendrő ostromának sorrendjét: szerinte Murád Nándorfehérvár

84 DF 274 892. – Kiadása: *Magdics István*: Diplomatarium Ráczeviense / Ráckevei okmánytár. Számmar Ny., Székesfehérvár, 1888. 23.

85 *Kalić-Mijušković, J.*: i. m. (1. jz.) 114.

86 *Teleki J.*: i. m. (59. jz.) 349–350. Ugyanígy DF 261 686. Nyilvánvalóan ezt az információt vette át Bonfini is: „Murád pedig, aki a fejevári ostrom alkalmával rengeteg pénzt és embert veszített [...], ahol csak lehetett, támadta az országot; hol a Tiszánál pusztított a Duna túlsó oldaláig [...], hol meg azt dúlta, rabolta, ami a Dráva és a Száva között fekszik.” A magyar történelem tizedei i. m. (43. jz.) 389.

87 *Pálosfalvi T.*: Cilleiek és Tallóciak i. m. (53. jz.) 61–62.

88 Idézi *Szabó P.*: i. m. (1. jz.) 125–126.

89 *Thury József*: Török történetírók. I. MTA, Bp., 1893. 55.

90 *Halil Inalcik*: How to read Ashik Pasha-zade's History. In: *Uő*: Essays in Ottoman History. EREN, Istanbul, 1998. 139–156.

sikertelen ostroma után vonult Szendrő elfoglalására. Abból a megfigyelésből kiindulva, hogy a krónikás által megadott év (842/1438. június 24. – 1439. június 13.) viszont, önmagának is ellentmondva, a nagy 1438. évi oszmán támadásra talál, és ezt több más információja is alátámasztja, Jefferson meggyőzően bizonyította, hogy az Âşikpaşazâde zavaros időrendje alapján 1440-re helyezett török portyák valójában azonosak az 1438. évi eseményekkel.⁹¹ Ezzel viszont elesik az egyetlen bizonyíték, amely a Nándorfehérvár 1440. évi „hosszú” ostromával párhuzamosan végrehajtott nagy oszmán betöréseket alátámasztaná. Az időrend helyreállítása ugyanakkor még jobban kiemeli az 1438. évi hatalmas oszmán támadás jelentőségét. Minden jel arra utal, hogy az akkor okozott pusztítás lélektani határt is jelentett a magyar–oszmán konfliktus történetében, amit, a maga helyére téve, V. László idézett 1453. évi adománylevelének említett passzusa is megerősít.

Tegyük hozzá mindehhez, hogy amennyiben, mint bizonyítani próbáltam, az 1440. évi ostrom nem tartott néhány hétnél tovább, nincs is okunk feltételezni, hogy Murád a rendelkezésére álló csapatok jelentős részét portyázni küldte volna, tovább gyengítve ezzel a sikeres ostrom esélyét. 1456-ból sincs adatunk portyázásra az ostrommal egy időben, és a párhuzamos műveletek 1521-ben is a vár tágabban vett környékének hódoltatására korlátozódtak. Az oszmán–magyar háborúk történetében ezek szerint világosan elkülöníthetők egymástól a kifejezetten zsákmányszerzés és pusztítás céljával indított nagy betörések és a szisztematikus városostromok. Kisebb várak – például éppen 1442-ben Szrebernik – ostromát kísérheték persze párhuzamos akciók más frontszakaszokon,⁹² de olyan stratégiai jelentőségű várak, mint Szendrő vagy Nándorfehérvár, összpontosított figyelmet igényeltek – és még így sem volt garantált az ostromlók sikere.

Két kérdésre illenék még választ találni: az egyik, hogy mi lett az 1440. június 25/26-i levélben említett *magnus exercitus* sorsa, és honnan eredhet a hathavi ostrom Dukasznál – Długosztól talán függetlenül – megőrződött történeti hagyománya. Végleges válasz természetesen egyik kérdésre sincs, csak többé-kevésbé merész hipotézisek. Ami az elsőt illeti, az elmondottak fényében leszögezhető, hogy 1440 második felében komolyabb oszmán támadás nem érte Magyarországot. Ebben talán szerepet játszott Ulászló július 17-i koronázása, továbbá Erzsébetnek és híveinek gyors visszaszorulása, ami arról győzhette meg a szultánt, hogy a polgárháborús helyzet ellenére egyelőre céltalan volna tovább folytatni az offenzívát. Az is meglehet persze, hogy mint annyiszor az oszmán–magyar háborúk történetében, egyszerűen rémhírek futottak be Budára, amelyek később alaptalannak bizonyultak.

Ami a másik kérdést illeti, Thuróczy vonatkozó történetét II. Mehmed szultán kérdéséről, aki apja sikertelen „héthavi” próbálkozásán gúnyolódva azzal látott volna az ostromhoz 1456-ban, hogy ő a várat tizenöt nap alatt beveszi, nyugodtan figyelmen kívül hagyhatjuk.⁹³ Elég világos, hogy a magyar krónikás saját korábbi

91 *Jefferson, J.*: i. m. (14. jz.) 164.: 140. jz.

92 *Pálosfalvi Tamás*: Az 1442. márciusi török hadjárat. Adalékok Hunyadi János első törökellenes harcaihoz. *Történelmi Szemle* 43. (2001) 43–54.

93 *Iohannes de Thurocz* i. m. (6. jz.) 269.

szövegét fejlesztette tovább, és egyébként sem valószínű, hogy tudta volna, mi hangzott el a szultán környezetében. Más a helyzet Dukasz szövegével, aki – hacsak nem egyszerű tévedésről van szó – tényleg hat hónapnyi ostromról ír. Sokat segítene, ha tudnánk, pontosan mikor keletkezett a kérdéses szöveghely. Én a magam részéről ugyanakkor nem tartom kizártnak, hogy az éppen az 1456. évi ostromhoz kapcsolható. Konstantinápoly dicsőséges elfoglalása után II. Mehmed presztízsén elég komoly csorbát ejtett Nándorfehérvár sikertelen ostroma, és a szultán csalódottsága nemcsak a hírből tájékozódó keresztény történetírók nyilvánvalóan elfogult elbeszélésén érezhető, hanem a szemtanú és rendkívül tárgyilagos Konstantin Mihajlović beszámolóján is.⁹⁴ Nem merném kizárni ezért, hogy valamiképpen Mehmed propagandája találta ki és terjesztette el a teljes hadműveleti időszakra kiterjedő 1440. évi ostrom fikcióját, apja sikertelenségéhez képest így viszonylagossá téve saját fájdalmas kudarcát.

Mindezt persze gyakorlatilag lehetetlen bizonyítani. Azt viszont, a források és a korabeli oszmán hadviselés ismeretében, valamint a józan észre támaszkodva bizonyosan állíthatjuk, hogy 1440-ben semmilyen oszmán sereg nem ostromolta hat hónapon keresztül Nándorfehérvárt. A tényleges ostrom, amely aligha tartott tovább, mint tizenhat évvel későbbi párja, az oszmánok számára váratlanul kialakuló kedvező külpolitikai helyzet eredménye volt, de saját árnyékát – vagyis a hadviselést szükségszerűen korlátozó tényezőket – Murád szultán és hadserege a páratlanul kedvezőnek tűnő feltételek ellenére sem léphette át. Mindez, ahogy mondani szokás, semmit nem von le a védők érdemeiből, akiknek továbbra is ott a helyük a nemzeti panteon alakjai között. Mint minden új rekonstrukció, az általam előadott is új kérdéseket vet fel ugyanakkor, és ezzel el is érte legfőbb célját. Jelesül annak bizonyítását, hogy a rendelkezésre álló forrásanyag viszonylag korlátozott mennyisége és a jelentős számú feldolgozás ellenére az oszmán–magyar háborúk e korai szakasza távolról sem tekinthető még lerágott csontnak.

TAMÁS PÁLOSFALVI

HOW LONG DID THE SIEGE OF BELGRADE LAST IN 1440?

REFLECTIONS ON AN „EXTREMELY OBSCURE” EVENT

With a supposed duration of six months, the 1440 siege of the castle of Belgrade has long been regarded as the longest military event in the history of Ottoman–Hungarian warfare. The present paper argues, however, that it probably lasted for some weeks only. It demonstrates that the main source of the traditional view, the narrative of the contemporary Polish chronicler Jan Długosz, cannot be used for determining either the beginning or the duration of the siege. Upon the analysis of the other surviving evidence, the paper concludes that the siege probably started late in May or early June, and was certainly over before the end of June.

Pálosfalvi Tamás (Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

94 *Memoirs of a Janissary* i. m. (65. jz.) 107–109.

CONTENTS

STUDIES

- Ádám Bollók–János B. Szabó: How Did the Hypothesis on the Khazar Origin of the Information Preserved in Chapter 38 of *De administrando imperio* Disappear from Hungarian Historiography. A Historiographical Case Study 347
- Andor László: Why István Illésházy Joined István Bocskai (1605) 379
- Árpád Tóth: 'Aping' or adaptation? The Pest voluntary societies of early 19th century as followers of Western patterns 399

DEBATE

- Tamás Pálosfalvi: How Long Did the Siege of Belgrade Last in 1440? Reflections on an „extremely obscure” event 417

WORKSHOP

- László Bernát Veszprémy: An Old-fashioned Jesuit anti-Judaist. Béla Bangha SJ in the Labyrinth of the Jewish Question 439
- Gusztáv Kecskés D.: Relations between the Office of the UN High Commissioner for Refugees (UNHCR) and the Kádár Administration during the Hungarian Refugee Crisis of 1956 463

DOCUMENTS

- Tibor Marti: Unpublished Charters from the legacy of Beatrice of Naples 491

E számunk szerzői

B. SZABÓ JÁNOS PhD, tudományos munkatárs (Budapesti Történeti Múzeum) • BOLLÓK ÁDÁM PhD, tudományos munkatárs (MTA BTK Régészeti Intézet) • KECSKÉS D. GUSZTÁV PhD, tudományos főmunkatárs (MTA BTK TTI) • LÁSZLÓ ANDOR történész (Szárliget) • MARTÍ TIBOR PhD, tudományos munkatárs (MTA BTK TTI) • PÁLOSFALVI TAMÁS PhD, tudományos főmunkatárs (MTA BTK TTI) • TÓTH ÁRPÁD, dr. hab., egyetemi docens (Miskolci Egyetem) • VESZPRÉMY LÁSZLÓ BERNÁT, tudományos segédmunkatárs (Veritas Intézet)

MTA BTK = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont

TTI = Történettudományi Intézet

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható

Ára: 1000 Ft
Előfizetőknek: 850 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi
Kutatóközpont Történettudományi Intézetében
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.,
telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék),
illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban (1053 Budapest,
Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Történelmi Szemle 2017-es évfolyamának
megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap és
a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

nka

Nemzeti Kulturális Alap

TÖRTÉNELMI SZEMLÉ